

— Zmena v organizácii pracovných útvarov v rokoch 1943–1944

Organizácia pracovných útvarov dosiahla v roku 1942 svoj stály charakter. V priebehu rokov 1943–1944 prišlo k niektorým nie príliš závažným zmenám. V apríli 1943 ministerstvo vnútra nanovo zadefinovalo charakteristiku asociálnych osôb a spresnilo postup voči takýmto osobám. Za asociálne sa považovali všetky osoby, ktoré boli svojmu občianskemu prostrediu na obtiaž. Takéto osoby boli zodpovedné aj za správanie svojich manželiek a detí. V prípade priestupku mali byť ihneď dodaní do najbližšieho pracovného útvaru. V platnosti však zostal zákaz brať rodinných príslušníkov do pracovných útvarov¹.

Neboli to však jediné zmeny. Prezídium ministerstva vnútra prijalo nový výnos² pre odvodné pokračovanie osôb, ktoré spresňovali vyhlášky z roku 1942³. Podľa prezídia ministerstva vnútra mali byť najneskôr do 20. januára 1943 vykonané nové výberové a evidenčné pokračovania asociálnych osôb. Referenti z mnohých okresných úradov napriek príkazu nedodali o pokračovaní správu na ministerstvo vnútra. Sťažovalo to prípravu plánovaných odvodov asociálnych osôb, ktoré minister nariadil v sídlach okresov vykonať v polovici marca. Minister sa rozhodol, že k odvodom bude posilať zástupcu oddelenia 16. Referenti asociálnych osôb na okresných úradoch s ním boli povinní spolupracovať a vyčekať na jeho ďalšie úpravy. I v prípade, ak nemohol byť zástupca oddelenia 16 prítomný priamo pri odvode, mal povinnosť dostaviť sa v deň odvodu na miesto jeho konania a osobne rozhodnúť, do ktorých pracovných útvarov mali byť odvedenci odtransportovaní. Pre vykonanie odvodov vydal minister smernice⁴, v ktorých nariaďoval:

- vykonať predbežné práce k odvodom tak, aby na krátky pokyn z ministerstva vnútra na okresný úrad predviedli asociálne osoby k odvodom do 24 hodín;

1 Štátny okresný archív (ŠOKA) Považská Bystrica, fond Obvodný notársky úrad (ONU) v Dubnici nad Váhom, 773/1943.

2 ŠOKA Považská Bystrica, fond Okresný úrad (OU) v Považskej Bystrici, 34/1943 prez.

3 Úradné noviny, 23. septembra 1942.; Štátny oblastný archív (ŠOBA) Bytča, fond Trenčianska župa (TŽ) v Trenčíne, 173/45 prez.

4 Údaje prevzaté z výnosu prezídia ministerstva vnútra sú skrátené a upravené.

- miestni činitelia (notár, veliteľ žandárskej stanice, richtár a vládny komisár) boli povinní pripraviť všetko tak, aby predvedené osoby boli:
 - a) riadne na celom tele očistené, odvšivené a dohola ostrihané;
 - b) opatrené najpotrebnejším šatstvom, bielizňou, dvoma uterákmi a obuvou⁵;
 - c) zaopatrené suchou stravou aspoň na 3 dni;
 - d) odhlásené z distribúcie potravín v obci pobytu tak, aby mohli byť prihlásené k odberu potravín v pracovných útvaroch, o čom museli zaradenci priniesť notárske potvrdenie;
 - e) vystrojení jedálnym príborom (lyžicou, nožom a dvoma miskami);
 - f) vystrojené robotníckou legitimáciou, a ak ju nemajú, „Upovedomením o narodení“, na základe ktorého im bude robotnícka legitimácia vydaná.
- K odvodom mali byť žandárskymi hliadkami predvedené len osoby na pohľad zdravé a práce schopné. Chorí, úplne slabí a telesnej práce neschopní mali byť ponechaní v domovoch a tam primerane možnostiam zamestnávania⁶. Do pracovných útvarov nesmeli byť zaradené osoby trvalo zamestnané.
- Odvody mali byť pri okresných úradoch vykonávané tak, aby nepripadli na dni, keď sa vykonávali odvody vojenské. Pri odvodoch musel byť prítomný referent asociálnych osôb. Ak sa nemohol zúčastniť, mohlo sa začať aj bez neho. Bez jeho prítomnosti ale nebol možný transport odvedených osôb. Za hladké, hromadné odtransportovanie zaradencov a spoluprácu so železničnými úradmi zodpovedali okresný žandársky veliteľ a veliteľ stanice v sídle okresu.
- Smernice umožňovali v prípade potreby vykonávať nielen hromadné odvody, ale aj dodatočné odvody jednotlivcov. Na nich sa už zástupca ministerstva vnútra spravidla nezúčastňoval. Okresný úrad bol napriek tomu povinný odvody vopred oznámiť na 16. oddelenie prezídia ministerstva vnútra. Odtiaľ dostali následne pokyny, do ktorých pracovných útvarov bolo možné odvedencov zaradiť.
- Doprava asociálnych osôb a bezpečnostného doprovodu bola úverovaná⁷ na cestu vlakmi

⁵ V ďalšej časti výnosu sa spresňuje a dopĺňa nariadenie o zabezpečení obuvi a oblečenia pre odvedencov z roku 1942. Obce už neboli povinné zaopatriť odvedencom nové veci. Stačilo, ak osobám, ktoré nemali vlastné aspoň trochu upotrebitelné šaty a obuv, nejaké zaopatril podľa miestnych pomerov. Za príklad sa vo vyhláske dávala dobročinná akcia, no zdôrazňovalo sa, že asociálnu osobu nemožno vyradiť z evidencie len preto, že nemá aké – také šaty.

⁶ Nemalo sa opakovať, aby do pracovných útvarov boli ako v minulosti dodané osoby choré, pohlavne nakazené a trpiace nákazlivou chorobou ako trachom, tuberkulóza a svrab. Zodpovedal za to okresný lekár. Jeho povinnosťou bolo vykonať aj potrebnú dezinfekciu.

⁷ Pre úverovanie ciest slúžili špeciálne úverové bloky. Každý blok mal 50 lístkov a lístok obsahoval 3 tlačivá. Jedno zostávalo v bloku, druhé si ponechávala pokladnica v stanici odchodu a tretie doprevádzajúci orgán (v prípade, ak asociálna osoba cestovala bez doprovodu, mala tretie tlačivo ona). Lístok sa vyhotovoval na

a štátnymi autobusmi⁸. Bezpečnostné orgány neplatili ani za seba ani za doprevádzajúce osoby⁹.

V zimných mesiacoch na prelome rokov 1943/1944 bola činnosť pracovných útvarov – podobne ako rok pred tým – obmedzená. Pracovných príležitostí ubudlo a nedostatok práce postihol aj pracovný útvar v Dubnici nad Váhom, ktorý ostal v činnosti i počas zimy. Podobne ako rok pred tým, i v zime 1943/1944 si malá časť zaradencov našla pracovnú príležitosť na stavbe priehrady, no väčšina sa venovala nácviku pracovných činností, obnove a údržbe ubikácií. V tábore prebiehali osvetové prednášky a vykonával sa výcvik podľa cvičebného poriadku. Velitelia pracovných útvarov dostali pokyn na zvýšenie ostrahy táborov. Museli skúmať príčiny útekov a zvyšovať ostrážitosť strážnej služby. Cieľom bolo v čo najväčšej miere minimalizovať úteky¹⁰. Napriek prísnyim opatreniam sa útekom nedarilo zabrániť a pokračovali aj v jarňých mesiacoch roku 1944. Ich počet sa zvyšoval, a preto dostali štátne policajné úrady a žandárske stanice príkaz na vykonanie dôkladnej kontroly všetkých evidovaných asociálnych osôb. Každá osoba, ktorá sa nevedela preukázať riadnym prepúšťacím listom a bola v rokoch 1942 alebo 1943 zaevidovaná ako asociálna, sa mala považovať za zbeha. Všetkých zbehov mali okamžite dodať do pracovných útvarov. V prípade, že bol zbeh zamestnaný v trvalom pracovnom pomere, mali policajné orgány od jeho dodania do pracovného útvaru upustiť. Boli však povinné ho sledovať, a ak by prestal pracovať a vrátil sa k predchádzajúcemu spôsobu života, boli povinné ho ako zbeha dopraviť do pracovného útvaru. Ak zaevidova-

meno doprovodu, prípadne asociálnej osoby a obsahoval číselný počet osôb, ktoré s držiteľom lístku cestovali. Na konečnej stanici sa lístky neodovzdávali. Dostávala ich hospodárska správa pracovného útvaru, ktorá bola povinná zraziť cestovné zaradencovi. Úverové lístky sa vydávali na tieto účely:

- a) doprava k okresnému úradu s cieľom odvodu
- b) doprava neodvedencov od okresného úradu domov
- c) doprava odvedencov do pracovného útvaru
- d) doprava pri prepustení z pracovných útvarov do sídla bydliska
- e) doprava do iného pracovného útvaru
- f) iné cesty asociálnych osôb, ktoré vyplývali z existencie pracovného útvaru.

Hospodárska správa pracovného útvaru mala právo zraziť cestovné len v prípade ciest c, d, e.

8 Štátne autobusy mali povoliť vstup najviac piatim osobám. Ak ich bolo viac, išli zo železničnej stanice do pracovného útvaru pešo.

9 ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Považskej Bystrici, D – 1 – 46/1945. Cestovné pre asociálne živly ministerstvo vnútra kreditovalo, pre žandársky doprovod refundovalo.

10 ŠOBA Bytča, fond TŽ, 173/45 prez.

11 ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Púchove, D -1198/1945. Nariadenie sa týkalo zbehov staršieho dáta. V prípade zbehov, ktorých úteky sa datovali po 1. máji 1944, bolo povinnosťou úradov dopraviť ich do toho pracovného útvaru, z ktorého utiekli.

ná asociálna osoba riadny prepúšťací list nemala a tvrdila, že ho zahodila alebo stratila, mali sa zodpovedné orgány informovať na ministerstve vnútra – Ústrednom úrade práce¹¹.

Nariadenie úzko súviselo s ďalšou zmenou vo vedení agendy pracovných útvarov. Minister vnútra rozhodol 28. januára 1944 zrušiť 16. oddelenie prezídia Ministerstva vnútra. Agenda oddelenia prešla na 62. oddelenie, odbor 6, Ministerstva vnútra – Ústredného úradu práce. Opatrením sa nezmenila forma vedenia agendy asociálnych osôb, ich spravovania a kontroly. Zmenila sa adresa pre korešpondenciu, ktorá bola v ďalšom období adresovaná na Ministerstvo vnútra – Ústredný úrad práce. V platnosti ostali aj tlačivá vydané 16. oddelením prezídia Ministerstva vnútra, no ak na nich bol uvedený názov prezídium Ministerstva vnútra, boli v pracovných útvaroch povinní ho opraviť na Ministerstvo vnútra – Ústredný úrad práce¹².

S príchodom leta 1944 ustal prísun Rómov do pracovných útvarov. Súvisí to s tým, že vo viacerých okresoch vypukla epidémia škvrnitého týfusu a Rómovia dostali zákaz cestovať po železničiach. Pre cesty po železnici potrebovali povolenie vystavené štátnymi, mestskými, obecnými a obvodnými lekármi. Potvrdenie sa vydávalo bezplatne a muselo obsahovať vyjadrenie, že vyšetrovaného pokladali za schopného cestovať po stránke verejno-zdravotnej. Na základe potvrdenia lekára vydali okresné úrady Rómom bezplatné úradné povolenie na cestu. Až na základe takého povolenia vydali železnice cestovný lístok, no musel ho podpísať príslušný zamestnanec železníc¹³. Zákaz cestovania po železničiach však nebol jediným dôvodom pre zníženie počtu nových zaradencov do pracovných útvarov. Po vypuknutí epidémie škvrnitého týfusu medzi rómskym obyvateľstvom sa začali ich prísunu brániť aj velitelia pracovných útvarov, ktorí sa obávali zavlečenia nákazy. Napriek tomu rozšíreniu nákazy do pracovných útvarov nezabránili a práve dubnický tábor epidémia v lete 1944 postihla¹⁴.

Klesal aj počet asociálnych osôb, ktoré si v snahe vyhnúť sa zaradeniu do pracovného útvaru radšej našli prácu trvalejšieho charakteru. S príchodom leta sa zvýšila aj možnosť sezónnych prác, a preto odvody asociálnych osôb nemohli priniesť výraznejšie prírastky asociálov do pracovných útvarov¹⁵.

Radikálna zmena nastala s príchodom nemeckej armády, ktorá okupovala Slovensko po vypuknutí Slovenského národného povstania. V činnosti boli už len dva pracovné útvary a i z nich boli postupne prepúšťaní bieli zaradenci. Nemci zradikalizovali politiku proti Rómom. Nerobili rozdiely medzi asociálnymi a neasociálnymi. Z príkazu nemeckého veliteľstva

12 ŠOBA Bytča, fond TŽ, 173/45 prez.

13 ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Ilave, D – 2/1945.

14 ŠOBA Bytča, fond TŽ, 173/45 prez.

15 Slovenský národný archív, fond Ministerstvo vnútra, D – 1102/44.

musel Župný úrad v Trenčíne nariadiť, aby všetkých Rómov dodali do pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom. No to sa už schýľovalo k zániku pracovných útvarov. Dubnický pracovný útvar zanikol k 15. novembru 1944 a na jeho mieste vznikol Zaisťovací tábor pre Cigánov. Posledným pracovným útvarom pre Cigánov a asociálov bol tábor v Ústí nad Oravou. Svoju činnosť ukončil 31. decembra 1944. Jeho zánikom sa existencia pracovných útvarov pre Cigánov a asociálov uzavrela.

Summary

Karol Janas: The Change in the Administration and Organization of Working Camps in 1943–1944

The existence of working-parties/working-camps for asocials presents one of the forms of Romani people persecution in Slovakia during WWII. Established during 1942, the organization of working-parties/working-camps has gained a stabile order. Karol Janas reports on several changes in their organization during 1943-1944.

In 1943, the definition of „asocial“ was enlarged to cover all „who were a burden to their civic surrounding“. The Ministry of Interior ordered the recruitment of asocials to continue, newly specifying its conditions: a representative of the Ministry had to be present at the recruitment to decide on the destination of the recruited, while local officers were obliged to guarantee that the recruits were washed and deloused, equipped with basic clothing and shoes, eating utensils, and food for three days. In theory, the recruitment was to exclude all ill, old, and physically weak individuals unfit for work as well as those with a permanent job.

In the winter and in spring of 1943/4, the number of deserted interns was constantly growing, and new controls of all registered asocials were initiated. The deserters were forced to return to camps unless they had found an employment in the meantime. In the summer of 1944, the transfer of Roma into the working-parties/camps stopped as a result of the spread of the typhus epidemic – not only that in that time, Roma were forbidden to use public transport without a special permit, but the entrance of new recruits into the camps was opposed by the commanders of the parties/camps themselves. Many „asocials“ got employed as seasonal workers in the country as well, thus preventing their recruitment.

The entrance of the German army into Slovakia in connection with the suppression of the Slovak National Uprising (broke out in August 1944, suppressed during late autumn 1944) meant a drastic change in the organization of the working camps. „Asocial“ and „non-asocial“ Gypsies were no longer differentiated and white interns were released from the camps. By this time, only two working camps for Gypsies and asocials existed: in Dubnica nad Váhom and in Ústí nad Oravou; by November 1944, the Dubnica working camp was transformed into a detention camp for Gypsies, the camp in Ústí was closed on December 27, 1944, thus ending the existence of working-camps for Gypsies and asocials on the territory of Slovakia.